

GRAMATIČKA KATEGORIJA RODA U MAĐARSKO-SRPSKOM DVOJEZIČJU

Nada Arsenijević

(Univerzitet u Novom Sadu, Katedra za srpski jezik i lingvistiku
Jugoslavija, 21000 Novi Sad, ul. Stevana Musića 24)

1. Na kulturni život naših sunarodnika u susednim zemljama svakako utiče i nivo njihove obrazovanosti na svom maternjem jeziku. Nažalost, kao jezik nacionalne manjine, srpski se obično neguje ili u porodičnom krugu ili ako je učenje organizovano, to je po pravilu lokalnog karaktera. Srbima u Mađarskoj maternji jezik i nije primarni pa su problemi pri usvajanju norme standardnog srpskog jezika brojni.

S obzirom na to da sa obe strane administrativne granice egzistira mađarsko/srpski bilingvizam (M/S) sa dominantnim mađarskim, može se napraviti paralela u vezi sa problemima koji proizilaze iz međujezičkog kontakta. Neke zajedničke crte uočljive su već na prvi pogled što se i očekuje, no naš cilj ovoga puta biće proučavanje jedne od interferentnih pojava u jeziku Srba. I pored želje da se maternjim jezikom ovlada i više nego što je to potrebno za običnu porodičnu komunikaciju, greše i obrazovani ljudi, jer potpuno ovladavanje normom jednog jezika svakako je znatan napor, a pogotovo kada se to odvija u već pomenutim uslovima i van matične zemlje.

2. Kao svoju osnovnu građu izabrali smo "Srpske narodne novine" koje izlaze u Budimpešti.² Pregledali smo 36 brojeva iz 1993, 1994, 1995 i 1996. godine. Budući da se radi o pisanom jezičkom izrazu, a ne o neposrednoj komunikaciji u vidu dijaloga, autorima tekstova je ostajala mogućnost isvesnih korekcija u jezičkom smislu. S druge, pak, strane neka ogrešenja nije bilo moguće evidentirati, jer se ispoljavaju isključivo u akustičkom vidu.

Neka ranija istraživanja pokazala su da je kategorija roda upravo jedno od onih obeležja srpskog jezika koja najčešće prouzrokuju veliki broj ogrešenja u

¹ O problemima koje imaju ove dvojezične osobe već pisano isp.: J. Jerković, Negovanje maternjeg jezika u dijaspori. *Pedagoška stvarnost*. N. Sad, 1990/9–10, 398–405; M. Burzan, Problemi standardnog srpskog jezika u dijaspori. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* XXXVII. Novi Sad, 1994: 105–109.

² *Srpske narodne novine* izlaze u Budimpešti jednom nedeljno u izdanju Srpskog demokratskog saveza, dalje ćemo uz primere navoditi samo datum izdanja novina i broj strane na kojoj je primer zabeležen.

ovom međujezičkom kontaktu.³ Prelistavajući "Srpske narodne novine" zapazili smo da je pojava narušavanja standardna i tu frekventna, pa smo odlučili da je detaljnije proučimo. Mađarski koji je primarni jezik naših ispitanika ovu kategoriju nema, dok se u srpskom jeziku odnos subjekta i predikata upravo i tiče kongruencije u rodu i broju, pa se izvesni problemi pojavljuju i u jeziku tamošnjih obrazovanih Srba.

3. Pojavu nekongruentnog predikata zabeležili smo u rečenicama u kojima je on udaljen od subjekta ili, ako je s njim u neposrednom kontaktu, ali je pri tome narušen uobičajeni redosled: subjekat, predikat, objekat. Ogrešenja koja se mogu okvalifikovati kao nekongruentnost u rodu evidentirali smo takođe i u obrazovanju predikata impersonalne rečenice, kao i u realizaciji odnosnih i ličnih zamenica.

4. U rečenicama bez agensa veza subjekta i predikata je formalna. Gramatički rod datog subjekta uslovljava realizaciju predikata u istom rodu. Među zabeleženim ogrešenjima naročito su uočljivi primeri sa narušenom subjekatsko-predikatskom vezom koju inače karakteriše subjekat srednjega roda:

Bend je dobio 250 miliona forinti i **iznajmljivanje stadiona koštao je** 20 miliona. (17. VIII 1995, 2)

Obeštećivanje građana se pokazao kao jedan predugačak proces kome se još ni ne nazire kraja... (22. XII 1994, 2)

U februaru 19, a u martu samo **14 posto stanovništva nije** svoju mesečnu platu *potrošila* u celini. (30. VII 1994, 2)

... bilo je mnogo **obećanja** ali konkretno *oni nisu stigli*. (20. VII 1995, 11)

Složeni subjekt sa determinatorom u genitivu, u prva dva primera, zapravo je rečenični kondenzator sa evidentnim pacijensom muškoga roda u genitivu i radnjom u vidu deverbativne imenice srednjega roda u nominativu (*iznajmljivanje stadiona* ← *neko iznajmljuje stadion*). Rečenični predikat u prezentiranim realizacijama kongruirao je po pravilu sa drugim delom neagentivnog subjekta, imenicom muškog roda, koja mu je i distribuciono bliža. U trećem primeru predikat je ženskoga roda. Postoji mogućnost da je ovu pojavu uslovio neposredni kontakt sa genitivnim oblikom imenice *stanovništvo* koja, kao nominativ većine imenica ženskog roda, u ovom padežu ima nastavak *-a* (*stanovništva* ~ *žena*).

³ Isp. M. Burzan, *Interferencija u predikatu srpskohrvatske rečenice u jeziku učenika mađarske narodnosti*. N. Sad, 1984; M. Burzan, Problemi kongruencije u rodu pri savlađivanju srpskohrvatskog jezika. *Oktatás és Nevelés* XIV. Szabadka, 1986/4, 34–45; N. Arsenijević, Interferencija u mađarsko-srpskohrvatskom dvojezičju – greške u gramatičkoj kategoriji roda. *Pedagoška stvarnost*. N. Sad, 1988/9–10, 639–647.

4.1. Kada se u inicijalnom položaju srpske rečenice realizuje imenica u nominativu, ona obično ima subjekatsku funkciju. Ovo, međutim, nije uvek pravilo, jer je red reči u ovom jeziku relativno slobodan. Da bi se naročito istakao, ponekad se na prvo mesto stavlja imenski deo predikata, a subjekat se distribuira iza glagolskog dela kao što pokazuju sledeći primeri:

... a *prava atrakcija je bila izvođenje narodnih kola* iz Srbije KUD-a Taban (25. V 1955, 11)

Gost ove večeri bio je folklorno društvo... (22. VI 1995, 5)

U oba slučaja subjekat je srednjega roda dok je glagolski deo predikata u prvom muškoga, a u drugom ženskoga roda. Pretpostavljamo da je neslaganje dva-ju osnovnih konstituenata u rodu posledica njihove specifične distribucije na koju smo već upozorili. Glagolski deo predikata kongruira sa svojim imenskim delom (*je bila ~ atrakcija*), a ne sa postponovanim subjektom (*izvođenje*).

5. Muški i ženski gramatički rod u srpskom jeziku imaju i svoje prirodne ekvivalente, dok kod srednjeg roda to nije slučaj, pa se za njega konstatuje da i nije nikakav roda.⁴ Upravo zbog ovakve svoje karakteristike srednji rod se pojavljuje u produkciji dvojezičnih osoba čiji primarni jezik ne razlikuje kategoriju roda, npr.:

Izgleda da **izbor Lajoša Fira** za predsednika partije *nije isključilo* međusobne sukobe. (29. IX 1994, 2)

Prestanak izlaženja Pešti Hirlapa *zapečatilo je* sudbinu i Nogradske Hronike. (30. VI 1994, 2)

Vrela gibanica, lep doček *nagoveštavalo je* lep boravak. (23. II 1995, 11)

Vest o tome unapređenju u SAD *je naišlo* na iznenađenje. (23. XI 1995, 3)

Moje školstvo su, dakle, prekidali i to je *jedno* od najneprijatnijih **epizoda** u mom životu *koje me je* kao mladog čoveka bez svršene učiteljske škole, diplome *zadesilo...* (22. XII 1994, 9)

Zapazili smo da se ovaj tip grešaka obično realizuje u primerima gde je predikat udaljen od subjekta. Umetanjem nekih drugih rečeničnih konstituenata gubi se svest o tome da je predikat markiran istom kategorijom. Otuda je razumljiva i pojava neutralnog predikata uz subjekat muškoga roda u prva tri primera i ženskoga u četvrtom i petom.

⁴ Isp. M. Ivić, Osnovne tipološke karakteristike srpskohrvatske impersonalne rečenice. *Književnost i jezik* 1. Beograd, 1963: 18–24.

5.1. Takođe, uz subjekte muškoga i ženskoga roda u pluralu beležili smo pluralne oblike srednjega roda:

Događaji koji su se zbili na zasedanju vlade 12. marta *dala su* odgovor na mnoga pitanja. (16. III 1995, 2)

Date mogućnosti *su*, prema tome, *odlučila* za kakvu vrstu predstave da se opredeli. (29. IV 1993, 7)

Ostali nazivi ministara *su nepromenjena*. (30. VI 1994, 2)

O pojavi nastavka *-a* u leksičkom delu predikata iniciranog genitivnim oblikom imenice iz neposrednog okruženja već smo govorili. Još jednom to pominjemo u vezi sa trećom rečenicom gde postoji takva mogućnost (*nazivi ministara su nepromenjena*). U prilog tome govori i činjenica da se pojavljuju i drugi slučajevi npr. nastavak pridevskog predikata odgovara nastavku prethodne reči:

Među uzročnicima se nalaze i gubitci koji su za milijarde veće. (23. XI 1995, 2)

5.2. Isti tip ogrešenja zabeležili smo i u rečenicama u kojima je subjekat muškoga roda realizovan u inicijalnom položaju neposredno ispred predikata. Iako ovakvih primera nema mnogo ipak bismo i na njih skrenuli pažnju kako bi se ubuduće ta nekonkretnost izbegla.

Svatovski bal *je bilo pravo mesto* za vedrinu i dobru pesmu. (9. II 1995, 4)

Taj čin *je značilo otvaranje novog fronta* u bivšoj B i H... (7. X 1993, 3)

U oba slučaja leksički deo predikata predstavljen je imenicom, odnosno sintagmom srednjega roda. Budući da zajedno sa glagolskim konstituentom ona tvori jednu sintaksičku celinu nije slučajno što su kod naših ispitanika i u rodu kongruentni. Međutim, po pravilu koje važi za standardni srpski jezik zavisnost u pogledu roda karakteristična je za subjekatsko-predikatsku vezu i onda kada se radi o složenom predikatu gde je njegov glagolski deo osim sa subjektom u relaciji sa još jednim imenskim delom (*Svetosavski bal ~ je bilo ~ pravo mesto*).

6. Restriktivna uloga subjekta u realizaciji predikata odgovarajućeg roda i broja, kao što je već rečeno, nije ograničena ni u rečenicama gde su oni razdvojeni nekim drugim rečeničnim elementima. Greške u subjekatsko-predikatskoj vezi ženskoga roda gde prvi član obično znači nešto neživo odnose se na neadekvatnu pojavu predikata muškoga roda:

Tišina u kojoj je protekao kongres socijalističke partije *začudio je* kako koalicionog partnera, tako i opoziciju. (7. XII 1995, 2)

... **stopa smrtnosti muškaraca u Mađarskoj** je najviša u svetu i *pao je* na nivo dvadesetih-tridesetih godina ovog veka. (1. IX 1994, 2)

Ne sme se zanemariti ni sve življa aktivnost opozicionih partija, **koje su** – uviđajući propuste koalicionih partnera *rešili* da pređu u ofanzivu. (23. II 1995, 2)

Kada su subjekat i predikat udaljeni i razdvojeni šanse da kongriencija ne bude ostvarena time su veće. To potvrđuju i prva tri primera gde distribuciono bliže reči imaju isti rod i broj kao subjekat. U ženskom rodu su, kao i subjekt, realizovane npr. odnosne zamenice iz neposrednog okruženja (*tišina u kojoj...; opozicione partije koje su...*) u prvom i trećem primeru. Isto tako u drugom primeru od više radnji koje se pripisuju subjektu sa njim u rodu kongruira ona koju iskazuje glagolski oblike iz neposrednog kontakta (*stopa smrtnosti muškaraca u Mađarskoj je najviša...*).

Dešava se, međutim, da i pri takvoj distribuciji nastaju greške. Njih iniciraju neki drugi faktori kao što su npr. sintagmatski odnosi koji vladaju na dubinskom nivou up.:

A *nisu izostali* ni **izuzetne zakuske balkanska kuhinje** – čevapi. (2. XII 1995, 11)

Pretpostavljamo da je predikat muškoga roda ostvaren prema apozitivno upotrebnoj imenici *čevapi*. Sintagma ženskoga roda (*izuzetne zakuske balkanske kuhinje*) realizovana neposredno iza njega (predikata), ima funkciju subjekta ali se, s obzirom na svoju semantiku ona doživljava zapravo kao apozitiv.

7. Srednji rod kao najneutralniji rod pogodan je u realizaciji radnji koje se ne vezuju za neki određeni subjekat, već su shvaćene uopšteno. Beležili smo, međutim, u "Srpskim narodnim novinam" i impersonalne rečenice sa predikatom muškoga roda:

Ježeva odvažnost je bila za svaku pohvalu i divljenje, ali *se video* da je samo pitanje trenutka... (18. III 1993, 11),

kao i primere sa ženskim rodnom koji je, kao što smo već konstatovali, obično iniciran nekom imenicom ženskoga roda iz njegove blizine: Prema zamisli vlade inflacija dogodine ne *bi trebala* da nadmaši ovogodišnju kao što ni deficit centralnog budžeta ne *bi trebalo* da bude veći od 480–500 miliona forinti.

Otežavajuću okolnost u drugom primeru predstavlja i činjenica da se glagol *trebati* u srpskom jeziku ponaša dvojako. U zavisnosti od njegove semantičke pozadine može imati sve karakteristike ličnog, ali i bezličnog oblika.⁵

8. Sasvim je razumljivo da se interferentne pojave u kategoriji roda registruju i kod realizacije zameničkih reči.⁶ U sekundarnom jeziku zamenice nose ista gramatička obeležja kao i reči sa kojima su u korelaciji, dok za mađarski kao primarni jezik ova pravila ne važe, jer on tu kategoriju i ne poznaje. Nepoštovanje kongruencije najviše se odrazilo u interpretaciji ličnih i odnosnih zamenica.

8.1. Pojavu odnosne zamenice neodgovarajućeg roda ilustrujemo sa nekoliko sledećih primera:

Bilo je i siromašne **dece** kojima roditelji nisu mogli da kupe šta je potrebno. (8. IV 1993, 14)

... teta Zorka mirno uživa u svojim penzionerskim danima, odmarajući se od **dece**, **sa kojima** je provela svoj radni vek. (11. XI 1993, 5)

Nije slučajno što su nekonkretno realizovane zamenice koje se odnose na imenicu *deca*. Radi se, naime, o imenskoj reči koja znači prirodno mnoštvo, a gramatički se ponaša kao singularski oblik ženskoga roda (*ta deca ~ ta žena*), dok je u jednini srednjega roda (*to dete*). Ogrešenje koje se ispoljava u realizaciji zamenice, tiče se, dakle, i pogrešne procene u pogledu roda same zbirne imenice *deca*. Na to ukazuje i činjenica da se greške registruju u kongruenciji dveju reči iz neposrednog kontakta što nije tako često u jeziku ovih ispitanika.

8.2. Nekongruentni odnosi u imeničko-zameničkoj vezi evidentirani su najčešće u rečenicama gde su ova dva konstituenta udaljena jedan od drugoga, npr.:

... promišljena taktika izigravanja sa strane mađarskog **lobija** u kojem su složni i Horn i Tordan, a protiv **koje** bi trebalo ... stvoriti jedan srpski lobi (23. II 1995, 5)

Ukida se **zajednička škola** a **stari datumi** će ostati samo u našim uspomenama, **koja** su bila odraz drugog vremena i duha. (11. III 1993, 1)

⁵ Isp. M. Stefanović, *Savremeni srpskohrvatski jezik (Gramatički sistemi i književnojezička norma) II*. Beograd, 1979: 603–604.

⁶ O supstandarnim pojavama u vezi sa rodom zamenica kod dvojezičnih M/S osoba već je pisano, isp. M. Burzan, Interferentne pojave u upotrebi ličnih zamenica srpskohrvatskog jezika registrovane u govoru učenika pripadnika mađarske narodnosti. U knj.: *Kontrastivna jezička istraživanja: Zbornik radova sa Simpozijuma održanog u Novom Sadu, 7. i 8. XII 1979*. N. Sad, 1980; J. Jerković, Interferencija u mađarsko-srpskohrvatskom dvojezičju. *Pedagoška stvarnost*. N. Sad, 1988/9–10, 623–628.

Da na realizaciju roda zamenice utiče udaljenost odgovarajuće imenske reči na koju se odnosni pokazuje pre svega prvi primer. Odnosna zamenica koja se nalazi neposredno iza imenice *lobi* ima obeležje muškoga roda kao i sama imenica, dok druga odnosna zamenica znatno udaljenija od ove imenice ne kongruira sa njom u rodu. Između ostalog ova interferentna pojava inicirana je i samom imenicom *lobi* koja je stranog porekla, pa se i svest o njenom rodu lakše gubi.

8.3. Greške u vezi sa rodom odnosne zamenice evidentirali smo i u primerima gde je ona realizovana iza sintagme čiji je konstituent i imenica na koju se odnosi, ali nije neposredno uz ovu imenicu, npr.:

Ipak, pored ovih velikih imena nalazimo i imena **grupa iz okolnih zemalja... koji** su došli predstavljajući tamošnju omladinu. (1. IX 1994, 11)
... učestvovali (smo) **na predstavi Narodnog pozorišta iz Niša koji** su izveli predstavu "Karadorđe". (28. IX 1995, 11)

Kao dominantan pokazao se u ovom slučaju muški rod, jer se uz imenice *grupa* i *predstava* koje su ženskoga roda realizuje zamenica *koji*. Pretpostavljamo da je ovakva odnosna zamenica nastala, zapravo, iz relacije prema imenici *učesnici (izvođači)*, koja je muškoga roda; na koju asociraju imenske reči *grupa* i *Narodno pozorište*.

8.4. Interesantno je što smo odnosne zamenice srednjega roda umesto odgovarajućeg ženskog ili muškog roda zabeležili upravo u primerima u kojima su distribuirane neposredno uz imenicu, npr.:

Od planirane uštede koje je predložilo finansijsko rukovodstvo... (18. VIII 1994, 2)

Na karnevalu cveća, koje će se održati... (28. VIII 1994, 2)

Svoje tumačenje ovih grešaka zasnivamo na mogućim pretpostavkama. U prvom primeru nastavak zamenice podudara se sa nastavkom imenice (*uštede koje*) što je mogući uzrok ovakve greške. Inače, imenska reč i odnosna zamenica, budući da imaju različite funkcije, prva subjekatsku, a druga objekatsku, ne bi trebalo da su upotrebljene u istom padežnom obliku. Imenica je u genitivu, a zamenica bi, s obzirom na upravni glagol u zavisnoj rečenici (*predložiti nešto*), trebalo da bude u akuzativu, i u ženskom rodu ima nastavak *-u*, a ne *-e*. Imenska sintagma *karneval cveća* sastavljena je od upravne imenice muškoga roda i determinativne imenice srednjega roda. Kod našeg ispitanika odnosna zamenica kongruira sa ovom drugom, bližom, pa je i sama srednjega roda (*cveće koje*).

9. Najzad bismo ilustrovali ogrešenja u realizaciji ličnih zamenica. I ovde, kao i u prethodnom slučaju, restriktivnu ulogu imaju određene imenske reči iz prethodnog konteksta. Lične zamenice neodgovarajućeg roda registrovali smo kako u nominativu, tako i u kosim padežima, što se iz primera može videti:

Ako vam se Sejšeli čine nepoznati, **filmovi** kao "Plava laguna" ili "Emanuela" će vas uveriti da ste i sami uživali u lepoti prirode Sejšela, naime *ona* su baš ovde snimljeni. (15. XII 1994, 11)

Najteže mi je pala **podela**, raskol. Toga sam se najviše plašio, a *ono* je usledilo. (22. XII 1994, 8)

Carstvo je uspelo da zaustavi tek 626. godine, kada *joj* je... (1. VII 1993, 6)

Pored osnovnog uzroka navedenih pojava, nepostojanju kategorije roda u mađarskom jeziku, značajan uticaj imala je svakako i distribucija zamenica u odnosu na imenske reči. Nekada su one konstituenti različitih rečenica. Pored toga, osim o rodu, trebalo je voditi računa i o drugim gramatičkim obeležjima, broju i padežu. Ova složenost na nekoga kome je srpski jezik i pored svega sekundarni, rezultirala je pojavom zamenica za srednji umesto muškoga roda u prvom primeru, odnosno ženskoga u drugom, i zamenica za ženski rod umesto za srednji u trećem slučaju.

10. Svoje interesovanje za maternji jezik naših sunarodnika u dijaspori ograničili smo na interferentne pojave i mađarsko-srpskom dvojezičju kod Srba u Mađarskoj. Iz ovog međujezičkog kontakta u izbor su ušle interferentne pojave vezane za kategoriju roda u standardnom srpskom jeziku. Pod uticajem mađarskog kao dominantnog jezika tipična je manifestacija nekongruentnog predikata u rečenicama u kojima je on udaljen od subjekta. Najčešća ogrešenja vezana su za upotrebu srednjega roda, bilo da je upotrebljen tamo gde se ne očekuje ili se umesto njega pojavljuju ostala dva roda. Poseban problem predstavlja realizacija odnosnih i ličnih zamenica u odgovarajućem rodu. Prema evidentiranim ogrešenjima kao relevantna se pokazala njihova distribucija u odnosu na imensku leksemu sa kojom su u korelaciji.